

Др Цибор Нечас

АНЕКСИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЧЕШКА БУРЖОАСКА ПОЛИТИКА

Чешке банке, као и чешка индустрија су се у вријеме појаве империјализма почели занимати за пословне везе са тржиштима, која су се налазила у мање развијеним крајевима Аустро-Угарске и изван њених граница. Овој чешкој привредној експанзији поговодала је, између осталог, и агресивност аустроугарске спољне политике.

Упоредо са привредним размахом, почела је чешка финансијска и индустријска буржоазија вршити напоре у смислу достојнијег политичког статуса у земљи. У борби са њемачком и маџарском буржоазијом она је тражила савезнике у буржоазији других народности, посебно оних славенских. Ова настојања снажили су и међународни политички мотиви, означени све већим притиском виљемовске Њемачке на спољњу и унутарњу политику Хабзбуршке Монархије.

Све ове привредне и политичке околности нису могле остати без утицаја на став чешке буржоаске политике према продирању аустроугарског империјализма на Балкан, који ћемо покушати да одредимо према становиштима Карла Крамаржа, Вацлава Клофача и Лава Борског, становиштвама што су их они имали у односу на анексију Босне и Херцеговине.

У предвечерје првог свјетског рата буржоазија чешког и руског народа је покушала да – у сврху подупирања својих усмјерења – искористи идеје славенске узајамности. Из тог настојања произишло је стварање неославизма, потицаног изјавама политичара у руској Думи и неким чланцима руске журналистике. Ове импулсе прихватио је заједнички орган буржоаских политичких странака у Чешкој – Чешко народно вијеће, које је између 12. и 18. јула 1908. године сазвало у Прагу Славенски конгрес. Најистакнутија личност на Конгресу, а и у даљем развоју неославизма, био је познати младочешки политичар Крамарж.

Већ у својим претходним публицистичким текстовима он је израдио чврсту спољнополитичку концепцију. Посебно је упозоравао на жештину њемачког *Drapgä nach Osten*, који је у себи крио опасност како за економику, тако и за државни суверенитет Хабзбуршке Монархије. Гледао је зато с надом на царску Русију, која ће се након изгубљеног рата са Јапаном, наводно, одвратити од азијских области и усмјерити свој интерес према средњој и југоисточној Европи. Након револуције и пада самодржавља, могла

је поћи путем конституционалне монархије и постати тако савезник Аустро-Угарске. Посредник закључења аустријско-руског савеза требало би да буду славенски народи у Монархији. Упркос насиљу, што га је над Славенима посебно чинила Угарска влада, Крамарж је све вријеме имао у виду оздрављење Аустро-Угарске, која ће, наводно, једном постати праведнија према својим славенским народима и привлачнија за Славене изван њених граница, у првом реду за оне на Балкану.¹⁾

Таквим схватањем, Крамарж, у основи, није доносио много новог. Он је више, на измијењену објективну ситуацију, аплицирао елементе првобитног аустрославизма и национализма. Неославизам, у којем је Крамарж постепено освајао водећу улогу и све више водио главну ријеч, одговарао је својим економским пројектима интересима чешке финансијске и индустријске буржоазије и у основи се није разилазио са експанзионистичким циљевима бечких банкарских кућа и дијела угарске олигархије, те пољских магната. Требало је да буде један од дефензора балканске политике Хабзбуршке Монархије, што је дошло до изражаја приликом анексије Босне и Херцеговине.

О анексији је вођа неославена дознао веома касно, наиме у тренутку кад се враћао са свог љетњег кримског боравишта, и то на Засједању будимпештанске делегације. Одмах након доласка у угарску метрополу, потражио је министра иностраних послова и запитао га шта ће на његов дипломатски акт рећи Петровград. Барон Ерентал (Aehrenthal) га је умирио изјавом да је Руска влада са анексијом била унапријед сагласна. Поруку сличне садржине добио је Крамарж и из Русије. У писму од 8. X 1908, о становишту М. В. Чарикова, написао му је В. П. Сватковскиј – који је тада заступао руског министра иностраних послова – слиједеће: »Вријеме је тријумфа идеја на којима сте изградили извјесне наде за аустријске Славене, за славенизирање Аустрије итд. Не дозволите да Босна и Херцеговина доспије до стања које ће за аустријске и угарске Славене бити неповољно.«²⁾

На основи ових порука, Крамарж је закључио да су се оба министра иностраних послова о анексији договорили, те да је Руска влада на одговарајуће припајање окупираних земаља Аустро-Угарској Монархији дала свој пристанак. Сходно овој претпоставци неославизму је надаље одговарао експанзионистички чин аустроугарске спољње политике, те га је с тог становишта требало што топлије поздравити, а позитивном ставу према њему дати прихватљиво објашњење.

Испрва у штампи, а касније и на сједницама Чешког народног вијећа, Крамарж је сасвим отворено признавао: »Анексија Босне и Херцеговине у знатној мјери нарушава наше акције. То је, међутим, само пролазног карактера.«³⁾ Даље је доказивао да се прикључењем ових јужнославенских земаља Хабзбуршкој Монархији повећава број славенског становништва, што би, наводно, могло значајно ојачати моћ владара и ограничити политику угњетавања славенских народности. За даљи положај »аустроугарских« Славена, посебно Чеха, могла би ова питања имати неупоре-

1) Kramář, K.: *Poznámky o české politice, Praha 1906.*

2) *Proces Dra K. Kramáře a jeho přátel, II, Praha 1918.* с. 71 (даље скраћ. Proces).

3) *Proces I, с. 31, II, с. 63 а 71 – 72 а III/1, с. 172 а 227.*

диво значење у смислу зачетка новог раздобља унутарњеполитичког развоја Аустро-Угарске.

Ова се аргументација чинила Крамаржу довољно јака и за оправдање његовог будућег става у делегацијама, приликом којих је желио да изрази пуну подршку барону Еренталу. Лојална сагласност са аустроугарском спољном политиком била је у потпуном складу са интересима чешке финансијске и индустријске буржоазије, која је у анексији тражила почетак реализације властитих експанзионистичких планова.

Након експозеа министра иностраних послова о присаједињењу окупираних земаља, састали су се 8. октобра 1908. године, на иницијативу неославенског првака, сви славенски чланови делегације. Крамарж је на овом састанку изнио приједлог да славенски делегати своју сагласност изразе јединственим гласањем »да царство, у овом тренутку, према питању анексије, не испољи неке унутарње тешкоће.«⁴⁾ Том приликом требало је само да делегати истакну захтјев да славенско становништво стекне истинску слободу и равноправност.

Са овим захтјевом чешки делегати су се у суштини помирили. Јужнославенски посланици назначили су аспирације присаједињења ових земаља Хрватској. Пољски делегати наведеном приједлогу нису опонирали. Сматрали су, међутим, сасвим излишним да се у делегацијама ствара нека врста посебног славенског парламента. Након дуже дебате, сви су се присутни делегати сложили у томе да би било сасвим несврсисходно супротстављати се чињеничном стању које се и тако није могло измијенити.

Прекомјерно проаустријско Крамаржево понашање које је било главна гаранција мирном току састанка славенских делегата, изненадило је и највише владине кругове. И министар-предсједник Бек (Bek) на чији је приједлог овај скуп и био сазван, касније је то веома отворено изјавио.⁵⁾

У свом иступању као делегат Крамарж је 9. октобра 1908. отишао још даље. Узимајући ријеч, он је рекао да је Аустро-Угарска једностраним кршењем Берлинског уговора озбиљно комплицирала међународну ситуацију. Међутим, овај је гест, наводно, био само логична посљедица младотурске револуције, након које је морало бити расвијетљено и питање суверенитета над Босном и Херцеговином. У свом иступању он је даље тврдио да нико не може очекивати да се Аустро-Угарска Монархија након тридесетогодншње окупације одрекне ових јужнославенских земаља. Била је, напротив, њена дужност да прогласи анексију, да тако прекине било какву везу између Турске и окупираних земаља. Није при томе сметало што је овим експанзивним чином био оштећен народноослободилачки покрет јужнославенских народа: »Срби, једнако као и други народи, морају схватити нужност приклањања пред реалним факторима моћи. Морају, ипак, разумно рачунати с тиме да се држава, која је уложила толико стотина милиона, толико крви и рада, неће без крајњег притиска одрећи нечега што је освојила. Србија би могла гајити наде у Босну једино у случају кад би дошло до велике катастрофе.«⁶⁾ Свој парламентарни наступ закључио је жељом да

4) Den 10. a 11. X. 1908.

5) *Proces III/1*, с. 172 а 174 а III/2, с. 8 – 9

6) Den 10. X. 1908 а *Národní listy* 10. X. 1908.

се у односу на анексију не траже претешки правни наслови а њих заправо није ни било, пошто се искључиво радило о питању моћи и »неке врсте пристојности«, да Хабзбуршка Монархија не изгуби окупиране земље. Умјесто тога, било је, наводно, потребно да се пред свијетом стекне једино морално оправдање за анексију – дати тамошњем становништву уредну самоуправу и устав и не служити на Балкану њемачком *Drang nach Osten*, већ проводити искључиво аустроугарску политику.

Од славенских делегата није се чуо аустрофилскији говор, од онога који је у будимпештанској делегацији одржао управо вођа неослависта. Његов наступ изазвао је дубоко разочарење у круговима руске, а посебно српске буржоазије. Петроградско »Слово« и »Новоје времја«, као и београдска »Правда«, пребацивали су Крамаржу крајње огорчено да је прибавио санкцију аустроугарској спољњој политици, пишући о њему погрдно као о аустрофилу. Дио чешке штампе није хтио ни у чему да застане иза ове критике, те је веома спремно преузимао приговоре руских и српских листова, окривљујући, чак, вођу неослависта за издају славенске ствари.⁷⁾

Крамарж је, наравно, настојао да ове оптужбе побије. Руским и српским новинама послао је текст свог говора, а и чешку је јавност покушао обавијестити о свом становишту у коме, наводно, није било ничег протуславенског. У вези са српским напорима за сједињењем поново је упутио тврдњу да се Срби као посљедици хисторијског развоја и своје почетне слабости морају приклонити праву јачега. Аустријски су Славени тобоже саосјећали и схватали њихова разочарења, међутим сматрали су да је прече бринути се о томе како ће се славенско становништво одбранити од германизације, но да протестују против нечега што је већ готова ствар.⁸⁾

Ни ова објашњења нису, међутим, могла да зауставе разне протесте против става неославенског вође, који ни у слиједећем свом посланичком говору од 28. октобра 1908. није престао да подупире политику аустроугарског Министарства иностраних послова. Његов је дневник, истина, написао да је овим говором »одбио оне који су недавно хтјели да посумњају у његове славенске осјећаје«⁹⁾, а заправо он је у основи поновио своје раније закључке о правним и моралним темељима анексије, о ставу аустроугарских Славена према анексионом акту и о мисији Хабзбуршке Монархије на Балкану.

У овом посланичком говору било је ново једино то што је његов аутор дозволио себи опширне екстемпоре о задацима аустроугарске спољње политике. У њему је Аустро-Угарској приговарао због њене династичке политике, која је, наводно, била увијек екстензивна и која у својим напорима у свјетском опсегу није доносила никакве резултате. Умјесто тога, Хабзбуршка Монархија је требало да се окрене оној политици која неће прижељкивати да осваја свијет, већ би свој смисао требало да налази код куће, дакле у својој најближој околини, тј. на Балкану. Ова интензивна инострана политика требало би да буде потпуно несебична, да помаже искључиво економски и културни развој народа. Само са тог становишта требало је, на-

7) *Národní listy* 17., 21., 22. a 24. X 1908. a *České slovo* 13. – 15. X. 1908.

8) *Kramář, K.: Anexe Bosny, Den* 17. X. 1908.

9) *Den* 29. X. 1908.

водно, оцјењивати и анексију, која је могла да отвори далеке перспективе славенског покрета.

Својим наступима у будимпештанској делегацији Крамарж се слагао са анексионим актом, а затим је гласао за владин проглас о анексији. На пребацивања због овог поступка касније је одговарао тврђењем да је морао креирати чешку, а не српску парламентарну политику.¹⁰⁾ У ствари, он је, међутим, оцјењивао анексију са гледишта аустроугарских интереса и с обзиром на Русију, пошто је претпостављао, да ће обје земље измијенити своју инострану политику и отворити пут развоју славенске узајамности. Једностраност ове комбинације открила је већ анексиона криза, која је осујетила могућност аустро-руског зближења и водила још ужем зближавању Хабзбуршке Монархије Њемачкој.

Крамарж је био свјестан опасности која у овисности са овим развојем угрожава његов ауторитет у неославенском покрету. Због тога је, током цијелог раздобља анексионе кризе, одржавао везе са представницима руских неославена, којима је настојао да објасни разлоге свог парламентарног става.

Непосредно након својих парламентарних иступања, о овим разлозима био је запитан од стране самог предсједника руске секције на Прашком славенском конгресу, М. В. Красовског. Ништа мања нису била пребацивања од стране иницијатора Славенског конгреса генерала В. М. Влодимирова, чије је писмо посебно садржавало слиједеће ријечи: »Не због себе лично, већ због опште ствари морам са незадовољством поновити, да сте ви, Карло Петровичу, немало криви. Мени се чини да сте већ приликом првих знакова анексије били дужни сазвати наш свеславенски одбор, јер он није створен због параде. Да сте то учинили, избјегли бисте, Карло Петровичу, многе потворе, и све би то – упркос томе што се ток ствари сам по себи не би измијенио – ипак оставило неке трагове.«¹¹⁾

Сједница одбора одржана је 25. маја 1909. у Петрограду и била је неки мањи наставак Прашког славенског конгреса. Током сједнице јавили су се у пуној својој ширини спорни проблеми неославенског покрета. Било је то, поред руско-пољске напетости, посебно јужнославенско питање снажно актуелизирано анексионом кризом.

Српски чланови су наступили жестоком критиком Крамаржа и осталих славенских посланика, који су у будимпештанској делегацији гласали за присаједињење окупираних земаља Хабзбуршкој Монархији. Придобили су на своју страну и дио руских неославишта, а одбору су изнијели приједлог необично оштре протуаустријске резолуције. Крамарж је српске захтјеве осудио, тврдећи да су политички тенденциозни, те да не спадају у програм неославенских савјетовања. Помоћу умјерених руских чланова одбора, била је прихваћена прокламација, у којој се славенским посланицима Царевинског вијећа препоручивало да истрају у стварању аутономије Босне и Херцеговине, те да свим осталим делегатима славенских народа

10) Westadt. J.: *Politické plány české Maffie v prvním roce války*. u: *Naše revoluce VI (1929 – 1930)*, c. 391

11) *Proces I*, c. 32.

обрате пажњу на потребу културних веза са братским народом анектираних земаља.¹²⁾

Петроградска је, дакле, сједница завршила побједом Крамаржовог схватања, што он није заборавио да на одговарајући начин изрази како у својој кореспонденцији, тако и у каснијој публицистичкој дјелатности. Заборавио је, међутим, да дода да је овај »успјех« постигнут уз цијену даљег продубљавања спора са српским члановима одбора, који се на славенском конгресу у Софији претворио у отворени раздор.

У приступној бесједи на овом Конгресу 7. јула 1910. Крамарж је – на тему развоја неославенског покрета – нагласио да основу разговора треба да представљају принципи потпуне равноправности, слободе и братства. Изразио је жаљење због неприсутности Пољака и затражио да руско-пољска комисија поради на узајамном споразумијевању оба ова славенска народа. Даље је изјавио да Конгрес треба да се бави искључиво привредним и културним питањима, пошто је неупражњавање политике била главна девиза неославенског покрета.¹³⁾

Ову идеју развио је касније у својој здравици на банкету славенских посланика, кад је увијеравао да се покрет не смије никада мијешати у унутарње ствари појединих славенских држава, а посебно не смије да поставља Славене насупрот властитим државама: »И овог смо пута имали у Софији прилику и дужност да неославенство сачувамо од опасности коју не треба потцењивати и која би заиста угрозила цијели покрет, како се то умало није догодило у случају босанског питања, да је оно, наиме, постало садржином неославенства и предметом расправа његових присталица, политика појединих славенских држава и народа, јер би на тај начин поједини славенски народи могли доћи у сукоб са државом, у којој живе и тешко да би и даље могли дјеловати у оквирима неославенског покрета.«¹⁴⁾

Разлике између Крамаржовог и српског схватања славенског питања јављале су се током цијеле конгресне расправе. Већ приликом његовог отворања веома је радикално говорио београдски професор Р. Кошутић. Рекао је да се као српски делегат није у Прагу осјећао тако слободним као у Софији, гдје је могао да поздрави бугарску државну независност. У свом закључку он је изразио неспокојство због губитка Босне и Херцеговине и жажелио »да Бугари и Срби, руку под руку, корачају напријед, путем ослобођења браће која су у невољи.«¹⁵⁾ Још отвореније поменуо је анексију сарајевски журналиста Р. Радуловић. У реферату о ситуацији у којој се налази српски народ оцијенио је привредну и културну узајамност народа само као претпоставку њиховог ослобођења испод туђе доминације. У тој овисности позабавио се и експанзионистичким актом Аустро-Угарске на Балкану и његовим посљедицама за даљи развој српског народа: »Анексијом Босне и Херцеговине задан је тежак ударац српском народу, и у души људи, који су је проживјели, осјетио се утолико јаче, уколико је јасније на-

12) *Proces* II с. 8.

13) Втори подготовителен Славјански сабор в Софија, Софија 1911, с. 53.

14) Kramář, K.: *Po sofijském sjezdu*, *Národní listy* 10. VIII. 1910.

15) *Slavjanski sabor*, с. 41 – 42.

16) *Proces* I, с. 46 – 47.

растало сазнање о томе како су прикраћени у својим правима, те о недостатку одговарајуће снаге да их одбране.«¹⁶⁾

То, што су само у назнакама изrekli током званичног конгресног заседања изнијели су српски делегати сасвим отворено на банкету који је за славенске посланике приредио предсједник Бугарског парламента. Крамаржа је ова нетактичност толико наљутила, да је одмах приступио предсједнику и озбиљно га упозорио да ће, у случају даљих насртаја на рачун Хабзбуршке Монархије, аустроугарски Славени морати да напусте Конгрес.¹⁷⁾ Конфликт је, међутим, остао и надаље неублажен, стварајући у толикој мјери дубоку провалију, да је неославенски покрет у свом каснијем развоју није више могао савладати.

Анексија је тако веома рано открила највеће слабости неославенског покрета, чије су се политичке комбинације завршиле потпуним неуспјехом. Умјесто аустро-руског зближења, након анексионе кризе, између двије велике силе дошло је до веома снажне напетости: зависност Хабзбуршке Монархије према Њемачкој није била уклоњена, већ је, напротив, постајала све већа. Једнако се није успјело у томе да се разријеше главни спорови између појединих славенских народа, који су се – посебно у руско-пољским и српско-бугарским односима – све више заоштравали.

Крамаржова инострано-политичка концепција тако је напросто пропала, гасећи све наде које је у њу полагала чешка финансијска и индустријска буржоазија. Признавао је то, уосталом, и њен творац у свом посланичком говору 10. новембра 1910: »То, што се десило приликом анексије, представља катастрофу моје животне политике. Хтио сам да учиним све што је било у мојој незнатној моћи како бих припомогао да мој народ постане срећан и велик у слободној, снажној и од свих уважаваној Аустрији, у Аустрији, гдје и ми имамо суодлучујућу улогу, посебно у погледу спољне политике. Сада се, међутим, више не може ни помишљати на велику независну политику Царства, пошто се њено једино преостало изходиште налази у Берлину.«¹⁸⁾

Однос према јужнославенском питању постао је и битна разлучујућа ознака између неославенске и народно-социјалне спољнополитичке концепције.

Док је оснивач неославенског покрета био спреман да за рачун аустро-руског зближења игнорише захтјеве јужнославенског народноослободилачког покрета, народно-социјални вођа Клофач је, пак, ове захтјеве стављао на једно од челних мјеста у свом спољнополитичком гледању. Из тога су затим произишла и опречна становишта према анексији Босне и Херцеговине.

Клофач је, истина, присуствовао савјетовању делегата славенских посланика које је 8. октобра 1908. сазвао Крамарж, након експозеа министра иностраних послова, и поистоветио се са предложеном тактиком о јединственом ставу чешке делегације према анексионом предлошку, али је захтијевао да се у анектираним земљама осигура амнестија за политичке

17) *Proces II*, с. 92 – 93 а III/1, с. 62 – 66 а 74 – 75.

18) *Dotaz německých poslanců o chování se českého národa za války*, Praha 1918 с. 7.

кривце.¹⁹⁾ Одмах након савјетовања славенских делегата Клофач је кренуо у Београд, Сарајево и Софију, гдје се увјерио да је Крамаржово проаустријско понашање у вези с анексијом изазвало велико узбуђење. Утиске с тог балканског пута изнио је у дописима што их је објавио у »Чешкој ријечи«. Ти дописи изазвали су полемику са вођом неославена. Настојао је да у полемици ех post докаже како није прихватио експозе бар. Ерентала, већ да је само одговарао Србију од рата, а то, наводно, још није могло значити и његово прихватање анексије. Негирао је, надаље, тврдњу да се, тобоже, прикључењем Босне и Херцеговине, проводи славенска политика и јача Славенство, па је оштро осудио Крамаржову активност на савјетовању славенских делегата и његов говор: »Полазимо од претпоставке да се двојици господара не може истовремено служити. Ако допушта др Крамарж да га славе као апостола свеславенске узајамности, није никада смио предузети корак који су морали грубо ранити срце сваког Србина.«²⁰⁾

Клофач је у овој полемици био у великој предности, пошто се дотада о анексији није званично изјаснио. У делегацијама се јављао за ријеч тек онда кад је прво изненађење ненаданог објављивања царских листина спласнуло, и кад је дошло до познате реакције славенског, а посебно јужнославенског свијета, на присаједињење окупираних земаља Хабзбуршкој Монархији.

Становиште према владином прогласу о анексији јавно је изразио на пленарној сједници делегата 27. октобра 1908. У њему је аустроугарску спољну политику оцијенио као апсолутистичку, зато се и није радовао због анексије и догађаја који су за њу били везани, »пошто су неприкладан одјек нашем узвику Мира и хљеба!²¹⁾ Снага једне земље није се, наиме, састојала у дужини њених граница и у просторном ширењу, већ у освајању нових тржишта и у осигурању европског мира. Међутим, ништа од свега тога анексиона политика није успјела да обезбиједи. Умјесто побољшања трговинског биланса, изазвала је на Балкану бојкот аустроугарске робе, а грешке иностране политике морала је да плаћа, прије свега, чешка индустрија, што је народно-социјални делегат доказивао производним тешкоћама погона за израду фесова у Стракоњицама и текстилних творница у Орлицу. Посљедица преокрета у окупираним земљама била је пад Монархије у наручје Берлина, што је могло бити одлучујуће не само за аустроугарску већ и за европску безбједност. Аустроугарска дипломатија преузела је тако на своја плећа одговорност за свјетски мир.

Зато је говорник анексиону политику у цијелости осудио: »То није и не може бити политика далековидног извозника, то није и не може бити политика земље са славенском већином, то је политика њемачког *Dranga nach Osten* и политика мађарског шовнизма, која је, насупрот властитим интересима, издала традицију и Кошута и Деака, и која данас настоји да се што више додвори Берлину. То је политика којој се морамо супротставити ми Славени и против које се једнако мора поставити индустрија цијелог царства, пошто она не може никоме да импонира, већ неизбјежно изазива

19) Den 10. a 11. X. 1908.

20) Obžalovací spis proti V. Klobáčkovi a R. Giuniovi pro zločin velezrady dle § 58 c tr. z., Praha 1919, s. 111 (даље скраћ. Obžalovací spis).

21) České slovo 29. a 30. X. 1908.

на Балканском полуострву многостран непријатељски однос према Аустрији. То је политика која је Аустрији одузела не само повјерење балканских Славена већ и повјерење цијеле Европе.«²²⁾ Из овог негативног става изводио је даље закључак, према коме би свако ћутање »аустроугарских« Славена, у односу на ову политику, било погрешно. Према њему, Хабзбуршка Монархија, која је била неправедна према славенским народима у својој земљи, није имала никакво право на земље славенског Балкана. Он, као Славен, са оваквом антиславенском политиком није могао да се сложи, те управо зато и није дао свој глас за буџет министарства спољних послова.

У далеко умјеренијем опозиционом тону говорио је касније на парламентарној дебати о анексионом приједлогу 16. децембра 1908. Предлагао је тада да чешке политичке странке приједлог о анексији и буџетски провизијум не усвоје, те да тако изиуде прихватање својих захтјева.²³⁾

Однос према анексији осигурао је Клофачу, с прољећа 1909, на Засједању неославенског извршног одбора у Петрограду, коме је присуствовао сасвим неслужбено – као дописник новинског органа своје странке – и знатну популарност. Славенска журналистика га је тада, чак, називала јединим правим Славеном, док су оснивача неославенског покрета – због његовог проаустријског држања у делегатским тијелима – сматрали издајником. У приватним писмима, што их је Крамарж послао својој жени са пута у Русију, а касније изравио из Петрограда, може се прочитати његово огорчење посебно због агитације листа »Новоје времја« и тражења одговора на питање да ли је у упоређењу са Клофачем престао бити добар Славен, што је вршио своју дужност према властитој држави.²⁴⁾

А и вођа народних-социјала касније се сјећао петроградског састаика овим пакосним ријечима: »Кад је Крамарж говорио у Петрограду, Срби су демонстративно напустили просторију. Кружило је ово мишљење: да се Клофач куне да је Аустријанац, нико му то не би повјеровало, а да се Крамарж куне да је Славен – ни то му нико не би повјеровало.«²⁵⁾

Супротно иамјери оснивача неославенског покрета, Клофач је на састанку Извршног одбора у Петрограду хтио да обавијести руске заступнике о јужнославенском питању, настојећи да својим изјавама придобије за српске захтјеве што више присталица. Премда није припадао званичним делегатима, био је од стране руског министра – предједника позван на свечану вечеру, на којој је свога домаћина подробно обавијестио о протуславенској политици Аустро-Угарске и о ситуацији која је на Балкану настала иако анексије.²⁶⁾

У основи је Клофач напустио Крамаржову инострану политичку концепцију. За разлику од вође неославена, који у тзв. позитивној политици није уопште скривао своје аустрофилство, у својим спољно-политичким наставима био је много више у опозицији. Таква тактика је удаљавала његову

22) Ibidem

23) *České slovo* 29. XI. 1908; Dyk, V.: *Vzpomínky a komentáře*, Praha 1927, c. 124 – 125.

24) *Proces* II, c. 12, 63, 75 a 77, III/1, c. 59, 63 – 66 a 80.

25) *Dopis V. Kľofáča Z. V. Tobolkí* (24. VII. 1935), *Archiv Československé strany socialistické v Praze*, ČSNS, V. J. Kľofáč, sign. II/142.

26) Šantrůček, B.: *Masaryk a Kľofáč*, Praha 1928, c. 120 – 122.

политику од Русије и усмјеравала је, дапаче, у јужнословенском правцу, посебно према Србији.

Док су младочеси и народни-социјали своја спољно-политичка становишта могли тумачити преко својих аустроугарских делегација, напредна државноправна странка била је лишена ове могућности и своју је спољно-политичку концепцију могла износити само путем штампе.

За то се посебно побринуо искусни новинар и политичар Борски, који је детаљно студирао чешки државноправни програм. То га је довело до негативног става према Аустро-Угарској и до образлагања идеје о самосталној чешкој држави. У својој теорији он се надовезивао на ранију напредну штампу, која је чешки политички табор позивала на распламсавање енергичне борбе против бечког централизма, а посебно на стварање веза са европским политичким личностима и њиховим придобивањем за потпору чешких настојања. Прворазредно мјесто у тим разматрањима све је више заузимала ратна катастрофа, у којој се сагледавао једини прикладан тренутак за разбијање монархије и за обнову чешке самосталности.

Тек је отворени прелаз Аустро-Угарске према активнијој балканској политици назначио да је опасност европске конфлрације била много ближа него што се претпостављало. Проглашење бугарске независности и српски протест против анексије Босне и Херцеговине навели су Борског да напише чланак »Прича о малом народу«. У њему је доказивао да – слично као и балкански Славени – и чешки народ има право на самосталну државу, јер посједује богату историју и садашњост, а његова територија економски цвјета и насељена је релативно бројним становништвом. Чешки је народ био према овим изводима довољно јак да би се борио за властиту државу и могао самостално да живи.²⁷⁾

У чешкој буржоаској политици се у то вријеме није нашао нико ко би идеју чешке самосталности изнио изразитије него што је то учинио управо теоретичар државноправне напредне странке. При томе је било упадљиво што се јавио под непосредним дојмовима спољнополитичких немира на Балкану, те на тај начин посредно назначивао и пут ка рјешењу аустроугарског проблема.

Нарастајућа међународна напетост за вријеме анексионе кризе довела га је до увјерења да до таквог рјешења може доћи само у ратној катастрофи. Зато је настојао да интензивном публицистичком активношћу, прожетом јаким национализмом, сврати позорност чешке буржоаске политичке репрезентације на самосталну спољну политику. Ова политика би припремила европске велике силе на обнову чешке самосталности и обратила пажњу европске дипломације на чешко питање.

У чланку »Нужност чешке спољње политике« он је констатовао да је Аустро-Угарска анексионом кризом била постављена пред могући европски рат који би сигнализирао почетак краја Хабзбуршке Монархије. Био је озлојеђен чешком збуњеношћу и равнодушносту, премда би у ратном конфлику било ријечи о будућности чешког народа. Након српског искуства из анексионе кризе, могло се очекивати да ће и чешки политичари смоћи храбрости и уздићи се до самосталног спољнополитичког дјелања. Мисија

27) Pokroková revue V (1908 – 1909), с. 4 – 5.

властите чешке спољне политике састојала се у самосвјесном демонстрирању значаја који би за европску сигурност имала егзистенција протуњемачки оријентисане чешке државе.²⁸⁾

Борски, међутим, није остао само на интензивном образлагању нужности чешке спољне политике чешкој јавности, већ се са истом пропагандом обратио и иностранству које је хтио да информише о томе докле је дошло чешко питање.

Почетком 1909. г. послао је редакцији енглеског часописа *National Review* прилог у коме је поновио своје погледе на скори распад Хабзбуршке Монархије. Истовремено је наводио потребу нове оријентације енглеске спољне политике, која се дотада заснивала на одржавању Аустро-Угарске као велесиле, а чије је постојање задржавало њемачко царство у његовом напредовању према југоистоку. Монархија се, према њему, могла развијати једино као њемачка или славенска држава, што би одредило и њено савезништво са Њемачком или Русијом: »У првом случају, дакле, Аустрија је савезник непријатеља Енглеске, а у другом биће савезник – или бар – супарник Енглеске.«²⁹⁾ У недалекој будућности, међутим, Хабзбуршкој Монархији је пријетила опасност ликвидације како од стране Њемачке, тако и Русије. У оба случаја дошло би до епохалног развоја обију држава и свјетско господство Енглеске било би на тај начин сигурно угрожено.

Из ових је дедукција произлазило да енглеска спољна политика није требало да остане равнодушна према даљој судбини Аустро-Угарске, већ је, напротив, било потребно да се припреми на активнији захват у аустроугарски проблем. У наступајућем конфликту би, при томе, имала одговарајућу помоћ потлачених народа Аустро-Угарске. Због тога је и требало да изваже могућност егзистенције самосталне чешке државе, која би са својих 6 милиона становника и пола милиона војника представљала значајну снагу у Европи.

Редакција овај прилог није објавила и западноевропски читаоци се са његовим идејама нису никада упознали. Код аутора је то изазвало извјесно разочарење, јер му се чинило да иза енглеске агресивне политике – која је годинама тежила ка изолацији Њемачке не стоји никаква реална снага нити прекомјерна спремност за ратни сукоб.

Кад се, пак, чинило да је рат између Аустро-Угарске и Србије због анексије неизбежан, Борски је отпутовао фебруара 1909. г. у Петроград, да у њему отпочне активан рад на стварању самосталне чешке државе. Током свог боравка у Русији успоставио је контакте са реакционарним неославенима, чијом је помоћу – испрва путем штампе – хтио да припреми терен за своје будуће акције.

Серију планираних чланака требало је да припреми прилог написан у вријеме кулмирајуће анексионе кризе. Аутор се у њему постављао изнад дјеловања Русије, која се дотле борила за ослобођење стратешки, економски и политички мање значајније Бугарске и Србије, док се према судбини »аустроугарских«³⁰⁾ Славена понашала сасвим равнодушно. Доказивао је да Хабзбуршка Монархија стоји на несигурним темељима, пошто није умјела

28) Borský, L.: *Před válkou o válce*, Praha 1920, с. 44 – 45.

29) Borský, L.: *Z civilního generálního štábu*, Praha 1924, с. 39 – 45.

ни могла да ријеши национално питање. Ниједан од аустроугарских народа није имао такву превагу и такве способности да може несметано и праведно владати, те је због тога подунавско царство губило било какву даљу животну шансу. Распад ове државне творевине највише би био од користи Русији, која би се тако ослободила непријатеља, отворила пут према Балкану и Јадранском мору стварајући на тај начин претпоставке за будућу руску доминацију у Европи. У очекивању аустро-српског, а можда и европског сукоба, ово је размишљање завршено позивом упућеним руској спољној политици да почне активно дјеловати против Хабзбуршке Монархије: »Према држави, која стоји на тако несигурним основама, Русија се непрекидно односи као према својем недодирљивом супарнику. Због ове мумије – истина древне и занимљиве – али ипак само мумије, Русија већ скоро шездесет година дозвољава успоравање свог дјеловања у Европи. Мумијом, која се не распада само зато, што се њени сусједи – из поштовања према њеној старости – плаше да је дотакну. Али, која ће се распасти чим Русија стекне ову храброст или кад на њу без своје воље буде принуђена.«³⁰⁾

До објављивања његовог чланка није дошло ни у овом случају. Исти дан, кад је требало да изађе у петроградском листу »Новоје времја«, била је завршена анексиона криза неутралисања аустро-српског ратног конфликта и он је престао бити актуелан.

Биланса тзв. катастрофалне политике у периоду анексионе кризе закључена је, дакле, на изглед прије пасивом, него активом. До катастрофе – ратног конфликта, из кога је требало да произиђе ликвидација хабзбуршког система и зачетка самосталне чешке државе, није дошло. Крајње радикални планови прогресивног теоретичара и новинара Борског остали су неостварени. Истовремено, покушаји да се они објаве у иностранству нису успјели: у Енглеској су наишли на незаинтересованост, а у Русији – усљед јењавања анексионе кризе – изгубили су своју актуелност.

Упркос свему, државноправна напредна странка није изгубила вјеру у пропаст Аустро-Угарске и у политичку самосталност чешког народа. Напротив, анексиона криза ју је поучила у томе да карта Европе није још достигла свој коначан облик. Зато се и није одрицала ни тзв. политике катастрофе, која се, међутим, након неутралисања аустро-српског конфликта почела понешто ослобађати од претјераног прецјењивања спољнополитичке ситуације, поклањајући већу пажњу појединим проблемима унутарњег догађања у Хабзбуршкој Монархији.

Карел Крамарж, Вацлав Клофач и Лев Борски су нам својом парламентарном и публицистичком дјелатношћу омогућили да пратимо ставове трију политичких партија чешке буржоазије према анексији Босне и Херцеговине.³¹⁾

30) Ibidem, с. 53 – 58.

31) Ставови, које је према анексији Босне и Херцеговине заузела младочешка национално-социјална и државноправна напредна странка, изражавају, наравно, само претежну реакцију чешке буржоаске политике према експанзионистичком акту аустроугарског империјализма на Балкану. Они се, стога, не могу идентифицирати са одјеком који је анексија Босне и Херцеговине, а посебно анексиона криза, имала – уз слутњу ратне опасности – у осталом чешком политичком животу, убрајајући у то не само социјалну демократију,

Младочешка странка, која је у свом каснијем развоју све више и изразитије постајала репрезентант горњих слојева чешке финансијске и индустријске буржоазије, високе чешке бирократије и конзервативног дијела чешке интелигенције, одрицала се некадањих опозиционих иступања надомјештајући их појачаиом лојалношћу према Хабзбуршкој Монархији и аустроугарској државној творевини. Њену спољнополитичку концепцију тумачио је Крамаржов новославенски покрет, који је према анексији заузео повољан став, пренебрегавајући потпуно национално ослободилачки покрет јужних Славена и поистовећујући се са продором аустроугарског империјализма на Балкан.

Народни социјали, који су окупљали дио радништва незадовољног социјално-демократским приступом и националном питању, те сврставајући у својим редовима и разне малограђанске елементе, Клофачевим су ријечима одбијали анексију. Али, њихов је спољнополитички програм био промјенљив и још знао иејасан.

Са оригиналном концепцијом тзв. политика катастрофе појавила се у вријеме анексионе кризе напредна државноправна страика под чијим се заставима концентрисала шаћица интелектуалаца одгојених у демократској и снажно националној атмосфери прашког универзитета. За разлику од Крамаржа, а у одређеном смислу и од Клофача, престајали су ови прогресивци да у Аустро-Угарској сагледавају најприкладнију основу за постизање економских, социјалних и политичких циљева чешке буржоазије, усмјеравајући своје наде према рату који би водио разбијању Хабзбуршке Монархије и обнови самосталне чешке државе.

(Са чешког Јан Беран)

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ANNEXION BOSNIENS UND DER HERZEGOVINA UND DIE POLITIK DER TSCHECHISCHEN BOURGEOISIE

Der Neuslavismus, die offizielle aussenpolitische Konzeption der Jungtschechischen Partei, hatte sich auf das zaristische Russland ausserst einseitig orientiert, und dabei die allgemeine Entwicklung der Demokratie vernachlässigt. Unter anderem auch die Volksbefreiungsbewegung bei den Südslaven. Mit partiellen Verschiedenheiten hatten sie die Annexion Bosniens und der Herzegovina akzeptiert, und so zu den unlösbaren Gegensätzen gelangt, die später den Grund für seine Auflösung gebildet hat.

већ и различите културне организације. Ширину овог одјека покушао сам да назначим у ранијим прилозима (Прилог проучавању анексије Босне и Херцеговине и неких појава тзв. анексионе кризе у чешкој средини. У: Историски часопис VIII (1958), с. 183 – 192; Česká společnost a anexe Bosny a Hercegoviny. У: Sborník Matice moravské 78 (1959), с. 114 – 138 и рд.). Насупрот томе, у овом прилогу било ми је стало до тога да предочим подробнију анализу односа и ставова трију главних политичких странака чешке буржоазије.

Demgegenüber hatten die oppositionellen Strömungen im tschechischen bürgerlichem Lager keinesfalls so petrifizierte und hermetische politische Auffassungen gehabt. Hier kommen vor allem die Volkssozialisten mit ihrem Programm in Betracht, die angefangen hatten die Korrektheit der austro-ungarischen Balkanpolitik zu bezweifeln. Sie haben sich der Annexion entgegengesetzt, ihre aussenpolitische Konzeption war aber im allgemeinen labil und im hohen Grade unpräzise. Das Programm der Fortschrittlichen war wohl radikaler, für konkrete Gegebenheiten aber auch etwas abstrakter. Sie rechneten damit dass die Annexionskrise einen Krieg zur Folge haben könnte, welcher zur Absetzung der Habsburger führen würde.